

Rozwijanie twórczej aktywności uczniów

1. Pojęcie twórczości

Pojęcie twórczości, mimo powszechnego używania go w mowie potocznej i w tekstach naukowych wielu dyscyplin, jest wyjątkowo trudne do zdefiniowania. W literaturze pedagogicznej i psychologicznej brak powszechnie przyjętej definicji. Pojęcie to pierwotnie było zarezerwowane dla działalności boskiej, później tylko wybitnych jednostek, a obecnie odnosi się do wszystkich ludzi, którzy podejmują działalność zmierzającą do przekształcania otaczającej rzeczywistości. Może być rozumiane jako dzieło (wytwór), proces lub zespół zdolności czy cech osobowościowych człowieka [por. Szymański 1987: 15].

W *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* **twórczość** (ang. *creativity*, fr. *création*, niem. *Schaffen*, ros. *tworcziestwo*) zdefiniowana jest jako działalność przynosząca wytwory (dzieła sztuki, wynalazki, sposoby postrzegania świata, metody działania itd.) cechujące się nowością i wartością (estetyczną, użytkową, etyczną, poznawczą), mającą takie znaczenie przynajmniej dla podmiotu tworzącego [*Encyklopedia...* 2007: 841].

W. Tatarkiewicz w *Dziejach sześciu pojęć* przybliżył rozumienie pojęcia *twórczość* na przestrzeni dziejów, dochodząc do współczesnego, bardzo szerokiego określenia, które pojawiło się w XX w. [por. Limont, Nielek-Zawadzka 2005: 17]. W koncepcji tej podkreśla się, że twórczość nie jest związana tylko i wyłącznie z wybitnymi zdolnościami nielicznych osób, ale że posiada ją każdy. Źródłem tej koncepcji są teorie wskazujące na twórczość jako pierwotną potrzebę rozwoju człowieka. Wiąże się ona z teoriami humanistycznymi rozwoju jednostki, z koncepcjami twórczości jako samorealizacji.

Trudności z precyzyjnym określeniem pojęcia twórczość wiążą się zarówno ze złożonością przedmiotu, jak i z tendencją do rozszerzania się pojęcia. Wynikają one także z niedoskonałości teoretycznych i metodologicznych narzędzi pedagogicznych oraz z ciężaru dziedzictwa kulturowego i tradycji filozoficznych związanych z tym pojęciem.

2. Twórcza aktywność

Ważną rolę w badaniach nad aktywnością twórczą odegrał amerykański psycholog J.P. Guilford. W swoim modelu intelektu, zbudowanym na wzór tablicy okresowej pierwiastków Mendelejewa, określił 120 szczegółowych zdol-

ności umysłowych, różniących się między sobą operacją, treścią i wynikiem. Za najważniejszy czynnik aktywności twórczej J.P. Guilford uznał myślenie dywergencyjne, charakteryzujące się wytwarzaniem możliwie różnorodnych i niekonwencjonalnych rozwiązań tego samego problemu [por. *Encyklopedia...* 2007: 833].

Aktywność twórczą człowiek może przejawiać w każdej dziedzinie działalności i w każdym okresie swojego życia. Wyróżnia się dwa jej rodzaje:

- **aktywność twórczą pierwotną**, polegającą na spontanicznej aktywności twórczej, przejawiającej się w zwykłych sprawach życiowych, w chwilach natchnienia, inspiracji, zaciekawienia;
- **aktywność twórczą wtórną**, opartą na specjalnych uzdolnieniach i talentach, wymagającą pracowitości, dyscypliny, cierpliwości oraz opanowania odpowiednich technik i narzędzi pracy; znajduje ona wyraz w wytworach o dużej wartości naukowej lub artystycznej (Maslow, 1986) [por. *Encyklopedia...* 2007: 833].

Do charakterystycznych cech osób przejawiających twórczą aktywność zalicza się m.in.:

- *Wrażliwość na problemy* – jest to zdolność dostrzegania braków, luk, wad i niedostatków zarówno w rzeczach, jak i w ludziach.
- *Oryginalność* – umiejętność wytwarzania treści nieporównywalnych do tego, co już było. Stanowi jeden z najważniejszych składników myślenia dywergencyjnego. Zdolność ta pozwala nie tylko zmieniać kierunek myślenia, ale umożliwia dostrzeżenie nowych, niezwykle aspektów sytuacji.
- *Mobilność* – możliwość szybkiego przystosowywania się do nowych sytuacji i skutecznego reagowania na zmiany.
- *Zdolność do przeobrażania i do nowych oznaczeń* – jest to zdolność stałego poprawnego posługiwania się myślą po to, aby przeobrażać różne przedmioty i nadawać im nowe znaczenia ze względu na ich nowe zastosowania.
- *Zdolność do analizowania* – polega na zdolności stwierdzania najdrobniejszych szczegółów, które następnie są poddawane analizie.
- *Zdolność do przeprowadzania syntezy* – polega na gromadzeniu wielu przedmiotów lub ich części po to, aby nadać im nowe znaczenie.

O twórczej aktywności decydują też inne cechy, np. zdolność do nietypowego spostrzegania, zdolność do płynnego przechodzenia od abstraktu do konkretnego, dociekliwość, poziom rozwoju wyobraźni, fantazja, myślenie intuicyjne, funkcje emocjonalno-motywacyjne oraz cechy charakterologiczne, takie jak: możliwość wysokiej mobilizacji, poczucie własnej wartości, niezależność, tolerancja, samokrytycyzm, spontaniczność [por. *Encyklopedia...* 2007: 834].

3. Rola nauczyciela w rozwijaniu twórczej aktywności uczniów

Na aktywność twórczą znaczący wpływ wywiera nauczyciel o twórczej postawie. Rolą nauczyciela jest wspomaganie rozwoju, tworzenie warunków do

twórczej ekspresji dziecka, uczenie samodzielne i twórcze myślenie, w myśl tezy wysuniętej przez R. Glotona i C. Clero, iż twórcza aktywność dziecka „stanowi jego potrzebę biologiczną, której zaspokojenie jest absolutną koniecznością dla optymalnego rozwoju istoty ludzkiej w okresie wzrostu” [Gloton, Clero 1988: 55].

Badania nad myśleniem twórczym podjął i przystosował do potrzeb szkoły E.P. Torrance [Szymański 1987: 58]. Badając proces edukacji szkolnej, założył, że dzieci dysponują naturalnym potencjałem twórczym, który w wyniku niewłaściwych postaw nauczycielskich ulega zahamowaniu.

Zdaniem J. Kujawińskiego, twórczy nauczyciel powinien umieć m.in.:

- rozpoznawać potrzeby oraz możliwości emocjonalno-motywacyjne, poznawcze i behawioralne uczniów;
- budzić i rozwijać nowe motywy niezbędne w dalszej aktywności twórczej;
- zachęcać uczniów do samodzielnego i twórczego pokonywania problemów;
- mobilizować do tworzenia i odkrywania pożytecznych dla uczniów nowości, mających związek z potrzebami uczniów, wymaganiami programu nauczania;
- pobudzać operacje umysłowe, a zwłaszcza myślenie dywergencyjne, stanowiące niezbędny warunek twórczej aktywności uczniów;
- samodzielnie ustalać, formułować i uświadamiać uczniom operacyjne cele twórcze, wyrażone w postaci otwartych zadań problemowych, określających działania i wymagania dostosowane do możliwości uczniów i warunków uczenia się;
- wykorzystywać naturalne oraz reżyserować specjalne sytuacje psychopedagogiczne wzbudzające twórczą aktywność uczniów, a także zapewniać emocjonalne i materialne warunki ułatwiające tę twórczość;
- dobierać odpowiednie metody, formy i środki dydaktyczne, służące wyzwaniu aktywności twórczej oraz umiejętnie posługiwać się nimi;
- prawidłowo kierować twórczą aktywnością uczniów, zachowując właściwe proporcje między aktywnością spontaniczną, inspirowaną i stymulowaną oraz sterowaną za pośrednictwem zadań problemowych;
- organizować sytuacje dydaktyczno-wychowawcze, zachęcające uczniów do współdziałania w realizacji celów twórczych;
- zwiększać udział świadomości uczniów w procesie tworzenia i odkrywania [Kujawiński 1990].

Aby rozwijać twórcze myślenie K.J. Szmidt [por. 2001: 144–146], sformułował Dziesięć Rad na Twórczą Drogę. Rady te są skierowane do wszystkich, którzy chcą żyć ciekawiej i osiągać coraz lepsze rezultaty w tym, co myślą i robią, oraz powinny być nieodłącznym elementem warsztatu pracy twórczego nauczyciela. Oto one:

1. Bądź otwarty. Nie traktuj świata jako już całkowicie poznanego i stałego, zacznij się dziwić na nowo. Stawiaj dużo pytań innym, ale i sobie. Uważnie

słuchaj. Kultywuj w sobie zmysł nowości, a to znaczy – zachwycaj się nawet tym, co już dobrze znasz. Dostrzegaj problemy tam, gdzie inni ich nie widzą.

2. Nie abstrahuj zbyt wczesnie. Nie włączaj tego, co widzisz, słyszysz i robisz, w sztywny gorset klasyfikacji i typologii. Nie oceniaj wszystkiego pod kątem dobra i zła. Najpierw słuchaj, potem nazywaj. Zapisuj swoje pomysły i określenia na kartkach papieru, nie dowierzając pamięci.

3. Wykorzystuj grę wyobraźni. Baw się w fantazjowanie i marzenia na jawie, łącz odległe i nietypowe skojarzenia. Baw się z dziećmi w ich zabawy. Wizualizuj gotowe wytwory i rozwiązania twoich problemów. Zapisuj efekty pracy wyobraźni nawet wtedy, gdy wydadzą Ci się niepoważne lub nie mają związku z twoim problemem.

4. Twórz kombinacje. Nie obawiaj się dziwnych połączeń. Łącz małe z dużym, racjonalne z intuicyjnym, czarne z białym. Szukaj nowych odkryć w połączeniach i kombinacjach. Łącz przeciwieństwa i patrz, co z tego wyniknie.

5. Odraczej oceny. Zawieś krytykę na czas wymyślenia i przeżywania, daj sobie czas na tworzenie rozwiązań, a oceny dokonuj dopiero po jakimś czasie.

6. Toleruj wieloznaczność. Uważnie słuchaj odmiennych opinii i argumentów. Traktuj różne racje różnych ludzi jako wzbogacenie świata, a nie jak zamach na twoją osobę.

7. Bądź spontaniczny i dowcipny. Nie obawiaj się posądzenia o śmieszność i dziecinne zachowanie. Baw się pojęciami i ideami, nie dław w sobie naturalnego poczucia humoru. Dostrzegaj radosną, śmieszoną stronę życia i twórz zabawne zwroty czy powiedzonka, jednak nie za wszelką cenę i nie zawsze. Rozwijaj w sobie życzliwe poczucie humoru, a to znaczy śmieć się z ludźmi, a nie z ludzi.

8. Przeciwwstawiaj się modzie i rutynie. Twórz niezwykle, rzadko spotykane i zaskakujące plany i rozwiązania. Nie podążaj na ślepo za obowiązującymi trendami i manierami. Dążąc do rozwiązań niekonwencjonalnych, nie zapominaj o sensowności i związku pomysłów z wymogami sytuacji i wartościami ludzi.

9. Rozwijaj wewnętrzne źródło oceny. Własne wytwory twórcze oceniaj nie tylko w kategoriach ich wagi, użyteczności i znaczenia społecznego, lecz na zasadzie: czy stworzyłem coś, co mnie samego satysfakcjonuje i sprawia mi przyjemność?

10. Bądź ekspresyjny. Wyrażaj swoje myśli i uczucia w języku sztuki. Śpiewaj, recytuj, tańcz, graj na instrumentach muzycznych, maluj i rysuj nawet wtedy, gdy nie umiesz. Ćwicz umiejętność werbalnego i pozawerbalnego wysławiania się i komunikowania, nadając im twórczy wyraz. Zamiast ciągle czytać, napisz coś, zamiast ciągle słuchać innych śpiewaków, zaśpiewaj sam.

4. Metody i techniki rozwijające aktywność twórczą

W celu niwelowania czynników hamujących aktywność twórczą opracowano wiele metod i technik służących jej pobudzeniu. Jedną z nich jest heureka, oznaczająca w pedagogice taki sposób organizowania nauki szkolnej, który po-

lega na naprowadzaniu uczniów na drogę poszukiwań i samodzielnego rozwiązywania problemów [por. *Encyklopedia...* 2007: 839]. Aktywność twórczą najlepiej stymulują następujące zasady heurystyczne:

- *zasada etapowości procesu twórczego*, polegająca na dzieleniu procesu rozwiązywania problemów na wiele etapów;
- *zasada odroczonego wartościowania*, polegająca na oddzieleniu etapu wytworzenia pomysłów od etapu ich krytyki, oceny, natychmiastowego osądu;
- *zasada sięgania do podświadomości*, polegająca na wykorzystaniu w procesie rozwiązywania problemów myślenia intuicyjnego, marzeń sennych, produktów prawej półkuli mózgu;
- *zasada łączenia odległych skojarzeń*, polegająca na łączeniu ze sobą odległych obiektów, zjawisk i przedmiotów oraz poszukiwaniu nowych rozwiązań [por. *Encyklopedia...* 2007: 839].

Ogólne zasady heurystyczne znajdują odzwierciedlenie w metodach szczegółowych, tj.: burza mózgów, analiza morfologiczna, analiza wartości, synektyka, algorytm rozwiązywania zadań wynalazczych (ARZW), metoda Polya, metoda sytuacyjna. Metody te mogą i powinny być stosowane na zajęciach technicznych.

Propozycję wprowadzenia metod heurystyki na przykładzie metody Polya przedstawiają W. Furmanek i W. Walat w książce *Zarys przewodnika metodycznego dla nauczycieli techniki* – Rzeszów 2003.

Przebieg lekcji według metody Polya obejmuje następujące etapy:

1. Zrozumienie zadania, tj. określenie, czego poszukuję, co jest niewiadome, co jest dane? Czy warunki można spełnić? Czy nie są one zbyt niejasne, zbyt obszerne? Wydzielić elementy sytuacji wyjściowej. Przekształcić sytuację na inną, może ją podzielić na kilka, przedstawić w innej postaci itd.

2. Układanie planu rozwiązania zadania.

Czy spotkaliśmy się z podobnym zadaniem? Czy znamy jakieś prawidłowości, które w zadaniu mogą być wykorzystane? Spójrz na niewiadome zadania? Czy nie znamy podobnych sytuacji? Czy nie uda się wykorzystać poznanych metod? itd.

3. Wykonanie planu.

Realizacja każdego kroku powinna być ściśle kontrolowana przez ocenę cząstkowego wyniku.

4. Przystudiowanie otrzymanego rozwiązania, tj. sprawdź wynik, czy możesz go uzasadnić? Czy możliwy był inny wynik? A czy możliwa była inna droga dojścia do niego? Gdzie ten wynik może mieć zastosowanie? [por. Furmanek, Walat 2003: 37].

Inną bardzo oryginalną i efektywną metodą jest **synektyka**, opracowana przez W.J. Gordona z Uniwersytetu w Massachusetts. Jest to metoda wykorzystująca myślenie metaforyczne do łączenia różnorodnych, jakościowo odmiennych elementów, warunków i wymagań w taki sposób, aby uzyskać nowe spoj-

rzenie na problem i dojść do wartościowego rozwiązania. W.J. Gordon proponuje zastosowanie synektyki w dwóch fazach, z których pierwsza polega na oswojeniu dziwności, czyli zamianie „niezwykłego” w „zwyčajne”, druga zaś polega na innym widzeniu problemu dobrze znanego, spojrzenia na niego z innego punktu widzenia, czyli zamianie „zwyčajnego” w „niezwykłe” [por. *Encyklopedia...* 2007: 840]. Metoda ta jest stosowana w grupach, ponieważ zróżnicowana grupa pozwala wykorzystać wiedzę poszczególnych członków zespołu do rozwiązania problemu. Optymalna liczba osób w grupie wynosi 5–7.

Synektyka jako metoda ma określoną procedurę postępowania. Rozwiązywanie zadań tą metodą obejmuje dwa etapy:

1. Analiza zadania.
2. Wytwarzanie pomysłów [Marszałek 1999: 34].

W pierwszym etapie można wyróżnić cztery fazy:

- podjęcie zadania,
- określenie tego, co oczywiste,
- przekształcenie niezwykłego w zwyčajne,
- określenie zadania.

Drugi etap nazwany przez W. Gordona przekształcaniem znanego w nieznanne to wytwarzanie pomysłów. Celem tego etapu jest znalezienie oryginalnego rozwiązania. Dlatego wymaga, aby na rzeczy znane spojrzeć inaczej, jak na coś niezwykłego. W realizacji wyznaczonego zamierzenia wykorzystuje się różnorodne analogie: bezpośrednią, personalną, symboliczną, fantastyczną.

Metodę synektyki wykorzystała W. Limont (1994) podczas eksperymentu dydaktycznego, w ramach którego szukała odpowiedzi na pytanie, czy jest możliwe stymulowanie twórczości plastycznej dzieci ze szkoły podstawowej dzięki systematycznemu nauczaniu zasad twórczości.

Inne metody stymulacji aktywności twórczej, tzw. metody szczegółowe, odwołują się do poszczególnych zdolności myślenia twórczego lub do niektórych faz rozwiązywania problemu. Do najbardziej znanych technik takich metod należą:

- *technika wskazówek słownych*, polegająca na kierowaniu procesem rozwiązywania problemów za pomocą różnorodnych wskazówek (pytań, poleceń, naprowadzeń itp.), które mają charakter heurystyczny; polecenia mogą być ogólne np. „zbadaj wszystko jeszcze raz” lub szczegółowe, np. „porównaj te dwa słowa i określ między nimi związek”;
- *technika stymulacji pytań ucznia*, polegająca na pobudzaniu ucznia do zadawania pytań w sytuacji braku wiadomości, co ułatwia zrozumienie sytuacji problemowej i analizę problemu;
- *technika zadania pomocniczego*, sprowadzająca się do rozwiązania zadania łatwiejszego w przypadku, gdy uczeń nie potrafi rozwiązać zadania trudniejszego; technika ta uczy przenoszenia zdobytej umiejętności na nowe sytuacje, ułatwia więc uogólnienie znanej metody rozwiązania;

- *technika odroczonego wartościowania*, zakładająca oddzielenie procesu wytwarzania pomysłów od ich oceny, co powoduje wzrost ilości (płynność) i jakości (giętkość) pomysłów rozwiązania oraz oryginalności wytwarzanych pomysłów;
- *technika łączenia odległych elementów*, polegająca na myślowym łączeniu elementów pozornie niemających ze sobą nic wspólnego [por. *Encyklopedia... 2007*: 839–840].

Innym rodzajem szczegółowych metod pobudzania aktywności twórczej są ćwiczenia wzorowane na testach twórczości, np. Guilforda czy Torrance'a, które oddziałują na poszczególne zdolności twórcze, głównie na płynność, giętkość i oryginalność myślenia.

Metody heurystyczne posługują się kilkoma technikami, tj.:

- *kruszenie*, czyli krytyka dotychczasowego stanu rzeczy, negowanie walorów obiektu, który należy udoskonalić;
- *superpozycja*, czyli nakładanie na siebie różnych obiektów w celu udoskonalenia jednego z nich;
- *identyfikacja z obiektem*, czyli wyobrażenie siebie, że się jest w środku badanego obiektu i wykonuje te same czynności, co ulepszony lub usprawniany obiekt, wczuwanie się w jego sytuację [por. *Encyklopedia... 2007*: 839].

Próby nauczania twórczości polegają zazwyczaj na prowadzeniu zajęć, podczas których uczniowie poznają zasady twórczego myślenia, podstawowe techniki rozwiązywania problemów i skuteczne sposoby zmagania się z barierami utrudniającymi wypracowanie nowego i wartościowego pomysłu [por. Nęcka 2001: 202].

Opis niektórych metod heurystycznych wraz z przykładami wykorzystania na zajęciach techniki można odnaleźć w pracy A. Marszałka *Metody aktywizujące w nauczaniu i uczeniu się techniki* – Tarnobrzeg 1999. Bardzo wiele ciekawych propozycji ćwiczeń rozwijających twórczość opisano w podręczniku *Porządek i przygoda. Lekcje twórczości*, którego autorami są K. Okraszewski, B. Rakowiecka, K.J. Szmidt. Realizacja poszczególnych ćwiczeń ma służyć budzeniu i rozwijaniu dyspozycji i sprawności myślenia twórczego oraz procesów intelektualnych, odkrywaniu własnych możliwości twórczych i rozwijaniu pozytywnej samooceny, niwelowaniu skutków działania różnorodnych barier i przeszkód poznawczo-motywacyjnych w procesie twórczym i stymulowaniu życiowej zaradności i przedsiębiorczości [Okraszewski, Rakowiecka, Szmidt 1997: 5].

Literatura

- Bono E. de (1994), *Naucz swoje dziecko myśleć*, Warszawa.
- Ekiert-Oldroyd D. (2003), *Pedeutologiczne konteksty dydaktyki twórczości i ich pragmatyczne implikacje (pedeutologia twórczości a dydaktyka twórczości)* [w:] *Dydaktyka twórczości. Koncepcje – problemy – rozwiązania*, red. K.J. Szmidt, Kraków.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (2007), t. 6, Warszawa.

- Furmanek W., Walat W. (2003), *Zarys przewodnika metodycznego dla nauczycieli techniki*, Rzeszów.
- Gloton R., Clero C. (1988), *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa.
- Kubicka D. (2000), *Kontrowersje wokół pomiaru twórczości u dzieci*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 2–3.
- Kujawiński J., red. (1990), *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, Warszawa.
- Limont W., Nielek-Zawadzka K., red. (2005), *Dylematy edukacji artystycznej*, t. 1.: *Edukacja artystyczna wobec przemian w kulturze*, Kraków.
- Marszałek A. (1999), *Metody aktywizujące w nauczaniu i uczeniu się techniki*, Tarnobrzeg.
- Nęcka E. (1985), *Grupowy trening twórczości dla nauczycieli*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 3.
- Nęcka E. (1998), *Trening twórczości*, Kraków.
- Nęcka E. (2001), *Psychologia twórczości*, Gdańsk.
- Okraszewski K., Rakowiecka B., Szmidt K.J. (1997), *Podręcznik eksperymentalny. Porządek i przygoda. Lekcje twórczości*, Warszawa.
- Popek S., red. (2004), *Twórczość w teorii i praktyce*, Lublin.
- Strzałecki A. (1969), *Wybrane zagadnienia psychologii twórczości*, Warszawa.
- Strzałecki A. (1989), *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Szewczuk W., red. (1998), *Encyklopedia psychologii*, Warszawa.
- Szmidt K.J., red. (2003), *Dydaktyka twórczości. Koncepcje – problemy – rozwiązania*, Kraków.
- Szmidt K.J., red. (2001), *Szkice do pedagogiki twórczości*, Kraków.
- Szmidt K.J. (1996), *Przewodnik metodyczny dla nauczycieli. Porządek i przygoda. Lekcje twórczości*, Warszawa.
- Szmidt K.J., Bonar J., Pregler A. (2003), *Przygoda z klasą*, Warszawa.
- Szymański M.S. (1987), *Twórczość i style poznawcze uczniów*, Warszawa.
- Zborowski J. (1986), *Rozwijanie aktywności twórczej dzieci*, Warszawa.

Streszczenie

W ostatnich latach nastąpił rozwój metod i technik stymulowania twórczego myślenia. Rozwój twórczej aktywności uczniów w dużej mierze uzależniony jest od twórczych nauczycieli i od metod, jakie stosują, aby pobudzać twórczość uczniów. W artykule zasygnalizowane zostały tylko niektóre wątki twórczości, aktywności twórczej i jej rozwijania.

Słowa kluczowe: twórczość, aktywność twórcza, metody rozwijania twórczości.

Developing students creative activity

Abstract

In recent years there has been development of methods and techniques to stimulate creative thinking. Developing students creative activity largely de-

pend on creative teachers and the methods they use to stimulate students creativity. This article has been signaled by some threads of creativity, creative activity and its development.

Key words: creativity, creative activity, methods of developing creativity.